

UNIwersytet
EKONOMICZNY
W POZNANIU

Łukasz Grzesiak

**Rola miast średniej wielkości w rozwoju regionu
w kontekście polityki spójności Unii Europejskiej
na przykładzie Gorzowa Wielkopolskiego**

Autoreferat rozprawy doktorskiej

Promotor: prof. dr hab. Ewa Małuszyńska, prof. nadzw. UEP

Katedra: Europeistyki

Poznań 2016

**Wydział Gospodarki
Międzynarodowej**
al. Niepodległości 10,
61-875 Poznań
tel. + 48 61 856 92 55

wgm@ue.poznan.pl
www.ue.poznan.pl

Uzasadnienie wyboru problemu badawczego

Obecny nurt studiów i badań nad miastem oraz jego rolę w rozwoju regionu, jak także wzajemnymi relacjami miasta i regionu, jest trudny do jednoznacznego zdefiniowania w systemie nauk, ze względu na swój multidyscyplinarny charakter oraz systematyczne zbliżanie się wielu dyscyplin naukowych w ramach tzw. studiów regionalnych [Tosics 2007; Jałowiecki 2008]. Niemniej, badania dotyczące roli ośrodków miejskich w rozwoju regionów można sytuować na pograniczu nauk ekonomicznych i geograficznych. Szczególne znaczenie należy tu przypisać ekonomii regionalnej badającej m.in. relacje miast i regionów, czynniki rozwoju miast i regionów czy też zarządzanie miastami i regionami (ekonomika miast i regionów) [Gorzelał 2008], jak także geografii społeczno-ekonomicznej, w obrębie badań geografii osadnictwa (geografii miast). Jak wskazuje bowiem Szymańska [2009], przedmiotem zainteresowania geografii miast są w szczególności struktury i relacje, które zachodzą między miastami i regionami (rola ośrodka miejskiego w systemie osadniczym regionu i kraju), między samymi miastami w ramach tzw. sieci miast, jak również zjawiska w obrębie samych miast.

Rozpatrując zagadnienie miasta i regionu trzeba zwrócić również uwagę na mnogość ich definicji w literaturze przedmiotu. Przykładowo Gorzelał [2008] zauważa, że miasto można zdefiniować jako system, w skład którego wchodzi określone elementy, między którymi zachodzą określone interakcje, przy jednoczesnym wyposażeniu w system regulacji i sterowania oraz występowaniu licznych relacji z otoczeniem regionalnym. Otoczenie to, zwane także zapleczem, stanowi tzw. strefę wpływu miasta (region miejski). W kontekście procesów metropolizacji Korcelli-Olejniczak [2012] zwraca uwagę na powstawanie regionów metropolitalnych stanowiących szersze strefy oddziaływania dużych, a często także największych i zarazem najważniejszych dla światowej gospodarki miast (zwanych miastami globalnymi lub metropoliami). Rdzeniem tych regionów są silnie zurbanizowane i odznaczające się wysoką integracją funkcjonalno-przestrzenną obszary metropolitalne, postrzegane nierzadko łącznie z danym ośrodkiem metropolitalnym. Potwierdzają to również Markowski i Marszał [2006] zauważając, iż powstawanie obszarów metropolitalnych wymaga spełnienia szeregu specyficznych kryteriów o charakterze – przede wszystkim – funkcjonalnym, a dopiero następnie: demograficznym, ekonomicznym, urbanistycznym, technicznym, społecznym czy związanych z zarządzaniem. Obszary te wpływają również na kreowanie funkcji metropolitalnych metropolii, określając tym samym poziom umiędzynarodowienia danej gospodarki.

W tym kontekście Markowski i Marszał [2006] odnotowują także, iż istnieją znaczące różnice pomiędzy „obszarem metropolitalnym” a „aglomeracją” jako regionem bezpośrednio otaczającym dany ośrodek wzrostu¹. Wskazują oni bowiem, iż terminem „aglomeracja” należy określać zwartą jednostkę morfologiczną, utworzoną wskutek procesów koncentracji wokół danego ośrodka wzrostu, poprzez wzajemnie powiązane, ale odrębne administracyjnie, jednostki osadnicze. Szczególnym przypadkiem aglomeracji jest tzw. aglomeracja policentryczna, zwana również konurbacją. Obejmuje ona koncentrację jednostek osadniczych wokół kilku równoważnych i współzależnych względem siebie miast. Trzeba tu również zwrócić uwagę na coraz powszechniej stosowane pojęcie „Miejskich Obszarów Funkcjonalnych”, które Śleszyński [2012] definiuje jako spójną pod względem przestrzennym strefę bezpośredniego oddziaływania miasta, w której istnieją charakterystyczne, ściśle powiązania funkcjonalne i zaawansowane procesy urbanizacyjne. Chociaż obszary te w znacznym stopniu odzwierciedlają naturę ww. obszarów metropolitalnych, a po części także i aglomeracji, to, w świetle dociekań naukowych niniejszej pracy, będą one traktowane – przede wszystkim – jako swoisty „zabieg urzędowy”, wprowadzony na potrzeby stworzenia spójnego systemu opisu i zarządzania rozwojem terytorialnym kraju, zgodnie z wytycznymi zawartymi w koncepcji Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030 [MRR 2011]². Dokument ten formułuje bowiem priorytety polityki społeczno-gospodarczej i przestrzennej Polski w nawiązaniu do terytorialnego aspektu polityki spójności (kohezji) Unii Europejskiej, zwanej również polityką strukturalną lub też wspólnotową polityką regionalną.

Polska i pozostałe kraje Unii Europejskiej stoją przed nowymi wyzwaniami związanymi z polityką spójności w obecnej perspektywie finansowej. Co ważne, jej wspomniany już terytorialny (przestrzenny) aspekt, będzie traktowany na równi ze spójnością społeczną i gospodarczą, co jest bezpośrednią konsekwencją przyjęcia Traktatu z Lizbony zmieniającego Traktat o Unii Europejskiej i Traktat ustanawiający Wspólnotę

¹ Ośrodek wzrostu to „(...) miejsce w przestrzeni geograficznej odznaczające się szybszym w relacji do innych miejsc rozwojem ekonomicznym, który jest indukowany na sąsiadujące obszary tzn. charakteryzuje się efektami rozprzestrzeniania” [Sobala-Gwosdz 2005, s. 16].

² Koncepcja ta zawiera wskazania Krajowej Strategii Rozwoju Regionalnego 2010-2020: Regiony, Miasta, Obszary wiejskie [MRR 2010], podkreślającej szczególne znaczenie miast w rozwoju regionów. Wytyczne ww. koncepcji są także podstawą Krajowej Polityki Miejskiej [MIR 2015]. Wskazania strategicznych dokumentów rozwoju kraju w nawiązaniu do aktów wykonawczych Komisji Europejskiej dotyczących polityki spójności po roku 2013 zostały odzwierciedlone w celach tematycznych krajowych i regionalnych programów operacyjnych w ramach Umowy Partnerstwa 2014-2020 [MIR 2014]. W programach tych szczególne znaczenie będzie przypisywane Obszarom Strategicznej Interwencji, w tym także Miejskim Obszarom Funkcjonalnym poprzez tzw. Zintegrowane Inwestycje Terytorialne.

Europejską [2007]. Oznacza to, iż szczególnego znaczenia nabiera przestrzenny wymiar realizowanych polityk wspólnotowych, w tym także polityki kohezji.

Uwaga badaczy w odniesieniu do zagadnień związanych z polityką spójności Unii Europejskiej koncentruje się zwykle na znaczeniu tej polityki w relacjach międzyregionalnych [Raczyk 2010]. Wynika to w znacznej mierze z realizacji celów dotyczących konwergencji czy też wzmacniania innowacyjności i konkurencyjności regionów w Unii Europejskiej. W tym kontekście działania zmierzające do przeorientowania polityki spójności determinują dyskusję o potrzebie modyfikacji, nie tylko ww. celów, ale także instrumentów i zasad realizacji polityki regionalnej [Strzelecki 2008; Barca 2009; Szlachta 2012]. Stąd też, uwzględniając fakt, iż coraz częściej w literaturze przedmiotu [np. Pięta-Kanurska 2010; Bobowski 2011] oraz w praktyce Unii Europejskiej³ podkreśla się, iż oddziaływanie polityki spójności musi się dokonywać również poprzez miasta stanowiące ośrodki wzrostu [przykładowo: Komisja Europejska 2006, 2011; Parlament Europejski 2011], coraz większego znaczenia nabiera badanie powiązań ośrodka wzrostu i regionu oraz relacji wewnątrz sieci metropolii/miast, jako wewnętrznych uwarunkowań rozwoju regionu. Akcentuje się tu szczególnie koncepcję tzw. zintegrowanego podejścia terytorialnego. Podejście takie ma na celu wykreowanie holistycznych strategii rozwoju poszczególnych regionów, ze szczególnym uwzględnieniem roli ośrodków miejskich⁴, w oparciu o pewne specyficzne (endogeniczne) przewagi regionalne. W świetle powyższego, miasta stają się również przedmiotem coraz liczniejszych badań w ramach projektów badawczych ESPON [2006, 2010, 2012, 2014].

Problem roli miasta w rozwoju regionu stał się także przedmiotem dociekań naukowych w literaturze polskiej i zagranicznej, najczęściej mając jednak odzwierciedlenie teoretyczne w koncepcjach rozwoju regionalnego, rzadziej w postaci badań empirycznych. W tym kontekście należy stwierdzić, iż obecny stan badań nad miastami koncentruje się wokół wpływu metropolii na region oraz tzw. sieci metropolii, poprzez próbę weryfikacji hipotezy dotyczącej „wymiwania” rozwoju z regionu na rzecz ośrodka metropolitalnego. Można tu przykładowo wskazać na prace Castellsa [1989, 2008] lub Sassen [1991, 2000, 2007], czy też Gorzelaka i Smętkowskiego [2005]. Znajdujemy również badania wskazujące na pozytywne oddziaływanie metropolii na region.

³ 1 października 2012 r. Dyrekcja Generalna ds. Polityki Regionalnej Komisji Europejskiej została przemianowana na Dyrekcję Generalną ds. Polityki Regionalnej i Miejskiej w celu podkreślenia znaczenia miast w obecnej perspektywie polityki spójności [Komisja Europejska 2014].

⁴ Znaczenie ośrodków miejskich definiuje określona polityka miejska, rozpatrywana jako integralny składnik polityki regionalnej [Parysek 2010, 2013].

Przytoczyć tu można prace Kudłacza [2009], jak także Klimczaka, Tarkowskiego i Wojnickiej [2005]. W tym kontekście, w badaniach zwraca się uwagę na problem tzw. zdolności odzewowej środowiska regionu na impulsy wychodzące z ośrodka centralnego. Zdolność ta decyduje bowiem o możliwości absorpcji czynników wzrostu i ich wykorzystania w procesie rozwoju regionu [Gaczek 2011]. Stąd też, tak postrzegana rola ośrodków wzrostu jest często przedstawiana jako odpowiedź na problemy globalizacji. Na aspekt ten zwracają uwagę Katayama, Kidokoro, Murayama i Shima [2008] wskazując, iż miasta centralne będą przejmować, z pomocą kompleksowych strategii rozwoju, decyzyjną funkcję w rozwoju regionalnym, stając się tym samym swego rodzaju „motorami” społeczno-ekonomicznymi swoich regionów.

W literaturze znajdujemy także badania dotyczące średnich i małych miast. Badania te wskazują, iż miasta takie, oprócz silnych powiązań z ośrodkami wyższego rzędu, mogą stanowić również centra o zróżnicowanej sile oddziaływania na regionalne układy ekonomiczne i społeczne. Można tu przykładowo wymienić prace Heffnera [2008] czy też Kozłowskiego i Marszała [2008]. O tego typu ośrodkach miejskich pisze także Adam [2006] oraz Nowicka [2011]. W tym kontekście, w przypadku małych miast szczególnie podkreśla się ich istotną rolę w kreowaniu wielofunkcyjnego rozwoju otoczenia wiejskiego [Rydz 2006].

Literatura odnosząca się do roli miasta w rozwoju regionu wskazuje więc na istnienie dwóch, zasadniczych koncepcji dotyczących generalnej oceny powiązań miasta i regionu. Zdaniem Miszczak [2012] koncepcje te można podzielić następująco:

- według pierwszej z nich, ośrodek miejski wytwarza raczej silne, specyficzne powiązania z innymi miastami przy jednoczesnej deprecjacji swojego otoczenia regionalnego,
- według drugiej – istnieje ścisły związek pomiędzy miastem i jego otoczeniem regionalnym, a miasta stają się głównymi centrami społeczno-ekonomicznymi otaczających je regionów.

Reasumując, problemem badawczym niniejszej pracy wynikającym m.in. z braku jasno określonej „przewagi” jednej z ww. koncepcji, jest określenie roli miasta średniej wielkości (niebędącego ośrodkiem metropolitalnym) w rozwoju regionu⁵ poprzez

⁵ W niniejszej pracy obszarem stanowiącym region oddziaływania Gorzowa Wielkopolskiego (jako miasta-siedziby administracji wojewódzkiej) jest obszar określony w 2011 r. przez miasto jako „aglomeracja gorzowska”. Został on wyznaczony w oparciu o ściśle sprecyzowane kryteria oraz zasady delimitacji i obejmuje przede wszystkim północną część województwa lubuskiego (tj. w dużej mierze dawne

identyfikację wzajemnych powiązań społeczno-gospodarczych na przykładzie regionalnego ośrodka wzrostu województwa lubuskiego, tj. Gorzowa Wielkopolskiego.

Przyczyną podjęcia problemu badawczego stała się również, wskazywana przez wielu autorów, potrzeba dalszych, pogłębionych badań w zakresie wpływu średnich miast na region i wzajemnych relacji pomiędzy miastem a regionem [Adam 2006; Runge 2012], jak także coraz wyraźniejsza zmiana podejścia polityki kohezji Unii Europejskiej wyrażająca się silniejszym podkreśleniem znaczenia ośrodków wzrostu w stymulowaniu rozwoju regionów, w kontekście zintegrowanego podejścia terytorialnego [ESPON 2006, 2014]. Dodać należy, iż badania takie będą również odpowiedzią i będą się wpisywać w potrzebę szerszego podjęcia tego zagadnienia w kontekście nowych wyzwań związanych z długookresową strategią rozwoju regionalnego kraju definiowaną w dokumentach strategicznych. Strategia ta jest ukierunkowana na tworzenie Miejskich Obszarów Funkcjonalnych w oparciu o lokalne czynniki rozwoju. Stąd z kolei wynika coraz powszechniejsza praktyka samorządów lokalnych zmierzająca do tworzenia takich obszarów.

Cele badań i hipotezy badawcze

W kontekście przedstawionego uzasadnienia wyboru problemu badawczego niniejszej pracy, dokonano analizy literatury przedmiotu. Analiza ta pozwoliła na wskazanie następujących celów niniejszej dysertacji:

- 1) systematyzacja teoretycznych aspektów dotyczących roli miasta w rozwoju regionu,
cel teoretyczny nr 1
- 2) charakterystyka nowego podejścia polityki spójności Unii Europejskiej nakierowanego na rozwój regionów poprzez ośrodki wzrostu jako czynnika podkreślającego znaczenie miast, w tym również miast średniej wielkości,
cel teoretyczny nr 2

województwo gorzowskie oraz obecny podregion gorzowski według klasyfikacji NTS), jako obszarowo główny region ciężenia społecznego, ekonomicznego i przestrzennego Gorzowa Wielkopolskiego ze względu na szczególny przypadek funkcjonowania dwóch ośrodków regionalnych województwa lubuskiego, z pewnymi korektami co do poszczególnych jednostek gminnych (województwo zachodniopomorskie). Obszar „aglomeracji gorzowskiej” obejmuje również Miejski Obszar Funkcjonalny wyznaczony w oparciu o wskazania Koncepcji Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030 [MRR 2011].

3) „budowa” modelu⁶ przedstawiającego rolę średniej wielkości miasta (tj. regionalnego/subregionalnego ośrodka wzrostu) w rozwoju regionu, przy jednoczesnym wsparciu polityki spójności Unii Europejskiej,

cel teoretyczny nr 3

4) określenie wpływu Gorzowa Wielkopolskiego, jako miasta o średnim potencjale społeczno-gospodarczym, na rozwój ekonomiczny i społeczny regionu („aglomeracji gorzowskiej”) poprzez identyfikację wzajemnych relacji społeczno-gospodarczych,

cel poznawczy nr 4

5) zaproponowanie schematu działań i wskazań dla władz lokalnych Gorzowa Wielkopolskiego na rzecz skuteczniejszej polityki rozwoju regionu.

cel praktyczny nr 5

Cele te, zgodnie ze wskazywaną przez Babbie’go [2009] strukturą procesu badawczego (etap konceptualizacji oraz operacjonalizacji przedmiotu badań⁷), mają służyć osiągnięciu dwóch podstawowych celów związanych z opisem i wyjaśnieniem badanego zagadnienia. Badania opisowe będą zatem polegać na systematyzacji wiedzy oraz ocenie wpływu Gorzowa Wielkopolskiego na region, natomiast badania wyjaśniające będą się koncentrować na ujawnieniu związków pomiędzy miastem a jego zapleczem regionalnym.

W nawiązaniu do wskazanych celów rozprawy oraz na podstawie wniosków wynikających z analizy literatury przedmiotu sformułowano następujące hipotezy badawcze:

- 1) miasto o średnim potencjale rozwoju społeczno-gospodarczego stanowi centrum rozwoju regionalnego układu ekonomicznego i społecznego wpływając na rozwój tego układu oraz
- 2) oddziaływanie miasta o średnim potencjale rozwoju społeczno-gospodarczego jest silniejsze w sferze społecznej niż ekonomicznej.

Realizacja wskazanych celów pracy oraz weryfikacja przyjętych hipotez badawczych determinuje następujące części rozprawy:

- 1) rola miasta w rozwoju regionu,
- 2) rola ośrodków wzrostu w rozwoju regionów w polityce spójności Unii Europejskiej,

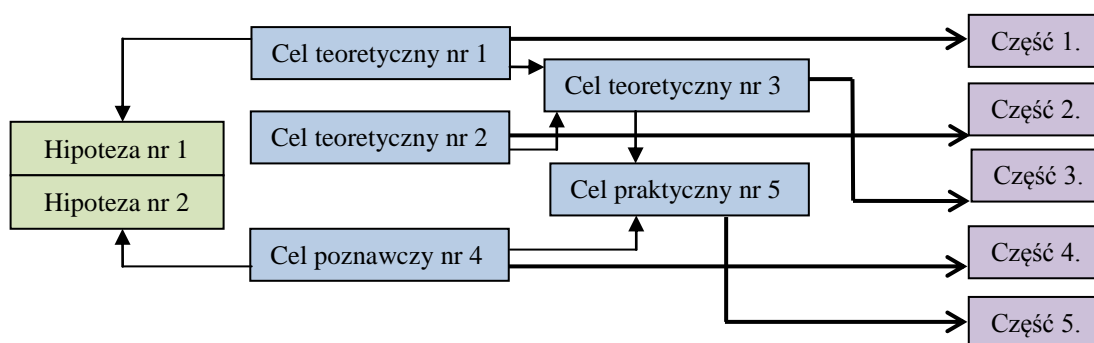
⁶ Przez model należy rozumieć „ogólne ramy oglądu rzeczywistości” [Silverman 2009, s. 136].

⁷ Konceptualizacja to proces polegający na „(...) uściśleniu i udoskonaleniu abstrakcyjnych pojęć (...)” dla celów badawczych. Z kolei operacjonalizacja jest w istocie przedłużeniem procesu konceptualizacji i oznacza „(...) tworzenie konkretnych procedur badawczych, które pozwalają na dokonanie empirycznych obserwacji odpowiadających ww. pojęciom w świecie rzeczywistym” [Babbie 2009, s. 156].

- 3) model przedstawiający rolę średniej wielkości miasta w rozwoju regionu w kontekście polityki spójności Unii Europejskiej,
- 4) wyniki badań dotyczące oddziaływania regionalnego ośrodka wzrostu (Gorzowa Wielkopolskiego) na rozwój regionu (obszar „aglomeracji gorzowskiej”) w świetle wzajemnych powiązań społeczno-gospodarczych oraz
- 5) zalecenia/działania o charakterze uzupełniającym dla władz lokalnych Gorzowa Wielkopolskiego służące prowadzeniu skuteczniejszej polityki rozwoju regionu.

Powiązania pomiędzy celami, hipotezami oraz kolejnymi częściami pracy przedstawiono poniżej (ryc. 1.).

Rycina 1. Powiązania pomiędzy celami, hipotezami oraz częściami pracy

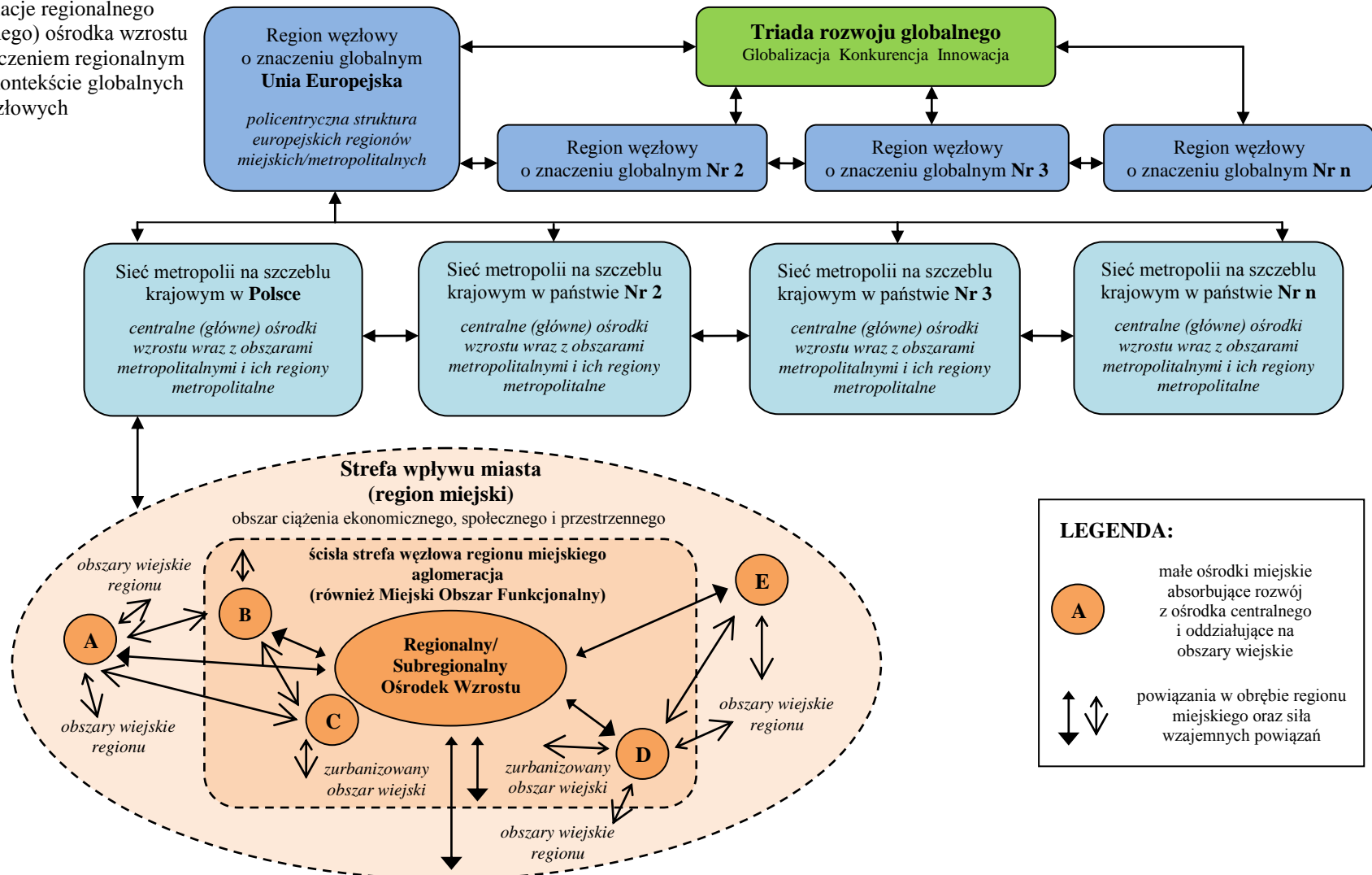
Źródło: opracowanie własne.

Źródła informacji i zastosowane metody

Rozprawa ma charakter teoretyczno-empiryczny. W części teoretycznej, obejmującej realizację celów teoretycznych od 1 do 3, wykorzystano przede wszystkim wtórne źródła informacji. Krytycznej analizie poddano zatem obszerną literaturę krajową i zagraniczną z zakresu ekonomiki miast i regionów oraz geografii społeczno-ekonomicznej, w tym geografii osadnictwa, a w szczególności geografii miast. Literatura ta dotyczyła przede wszystkim zagadnień rozwoju regionalnego oraz integracji europejskiej, ze szczególnym uwzględnieniem polityki spójności Unii Europejskiej. Korzystano głównie z książek; prac doktorskich; czasopism i artykułów naukowych; aktów prawa, także międzynarodowego; różnego rodzaju opracowań, dokumentów i raportów oraz publikowanych danych statystycznych.

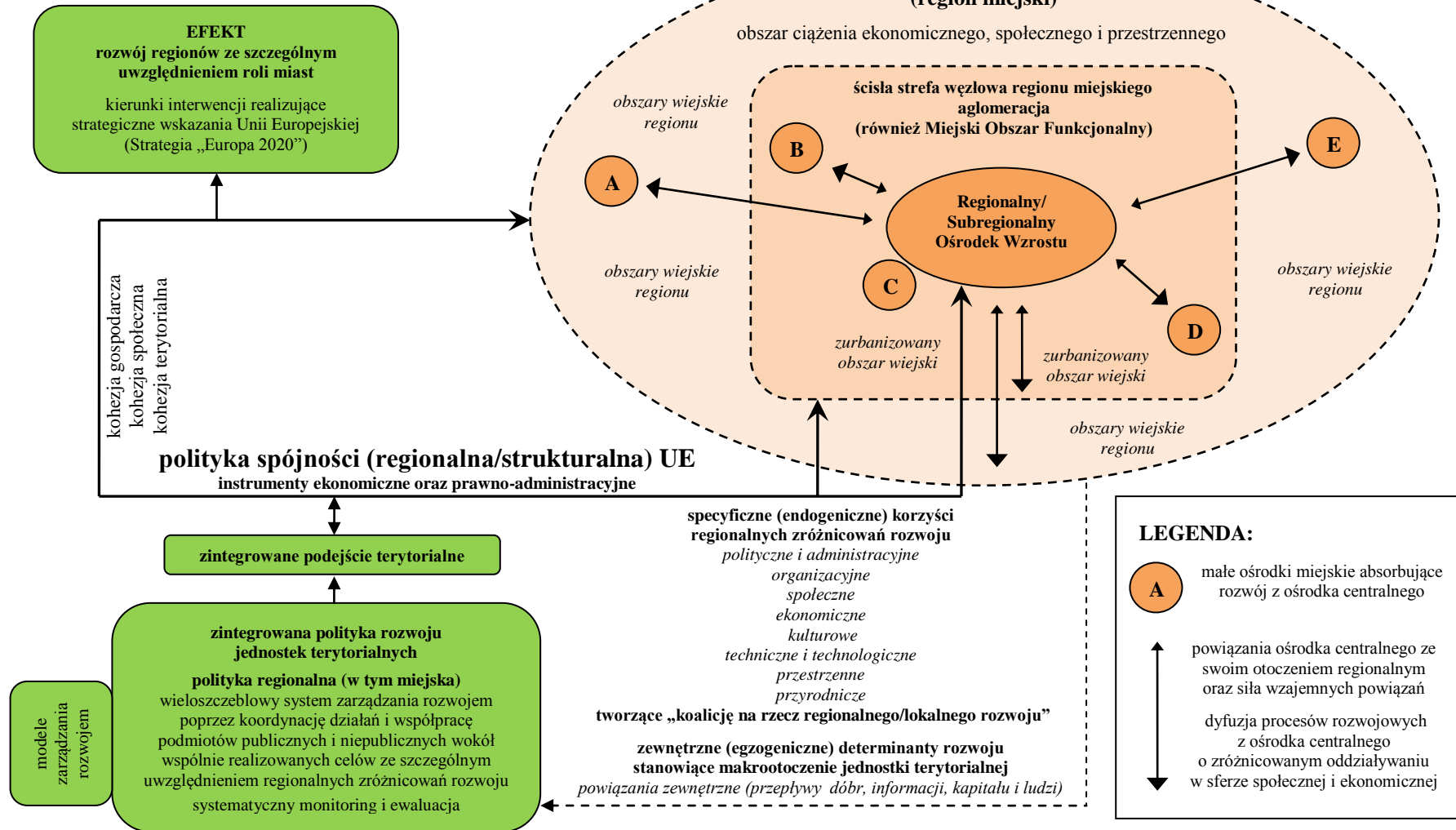
Ten etap pracy „zamyka” i jednocześnie podsumowuje, wyżej już wspomniany, autorski model opisujący rolę średniej wielkości miasta w rozwoju regionu z uwzględnieniem polityki spójności Unii Europejskiej. Składa się on z dwóch komplementarnych części (ryc. 2. i ryc. 3.). Model ten stanowił punkt wyjścia do dalszych analiz empirycznych.

Rycina 2. Relacje regionalnego (subregionalnego) ośrodka wzrostu ze swoim otoczeniem regionalnym w szerszym kontekście globalnych regionów węzłowych

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Biderman [1978], Gorzelak i Smeńkowski [2005], Rydz [2006], Kunzmann [2009], Runge [2012], Czornik [2014] oraz MRR [2010, 2011], MIR [2015].

Rycina 3. Rola regionalnego (subregionalnego) ośrodka wzrostu w rozwoju regionu w kontekście polityki spójności Unii Europejskiej

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Biderman [1978], Keating [2008], Strzelecki [2008], Pastuszka [2012], Runge [2012], Czornik [2014] oraz MRR [2010, 2011], MIR [2015].

Część empiryczną rozprawy (cel poznawczy nr 4) zrealizowano zwłaszcza w oparciu o pozyskane informacje ze źródeł pierwotnych. W tym celu pozyskano niepublikowane informacje statystyczne z różnych instytucji oraz przeprowadzono w 2013 r., we współpracy z miastem, badania ankietowe w zakresie dotyczącym roli, a przez to także siły zależności społeczno-gospodarczo-przestrzennych między badanym ośrodkiem centralnym a gminami „aglomeracji gorzowskiej”. Kwestionariusze ankietowe zostały skierowane do 28 gmin tworzących „aglomerację gorzowską” z wyłączeniem Gorzowa Wielkopolskiego jako miasta centralnego oraz do losowo wybranych 195 przedsiębiorstw prowadzących działalność na obszarze „aglomeracji gorzowskiej”, tj. do 80 przedsiębiorstw zlokalizowanych w Gorzowie Wielkopolskim oraz do 115 przedsiębiorstw zlokalizowanych w pozostałych gminach aglomeracji. Dla odpowiedniego doboru próby badawczej zastosowano losowanie warstwowe zależne z uwzględnieniem alokacji proporcjonalnej według przyjętego kryterium funkcjonalnego (cztery główne sekcje PKD) odzwierciedlającego przestrzenny wymiar realizowanych badań [Steczkowski 1995; Sobczyk 2000]. Dodatkowo, ze względu na istnienie w obrębie aglomeracji podstref specjalnej strefy ekonomicznej, badaniem objęto również wszystkie 35 przedsiębiorstw Kostrzyńsko-Słubickiej Specjalnej Strefy Ekonomicznej zlokalizowane w tych podstrefach. Badania uzupełniono analizą wybranych uwarunkowań w ramach gospodarstw domowych⁸.

Takie ujęcie problemu badawczego pozwoliło na dokładne prześledzenie najważniejszych relacji międzysektorowych w układzie miasto-region, w zakresie m.in.: wymiany handlowej oraz relokacji (zmiany lokalizacji) przedsiębiorstw, migracji i konsumpcji gospodarstw domowych (ludności), jak również współpracy sektora publicznego (gmin)⁹.

Analiza pozyskanych danych została wykonana metodami kartograficznymi. Korzystano głównie z technik analizy graficznej (wykresów); uzupełniając, w niektórych przypadkach, posłużono się także technikami wizualizacji danych w przestrzeni (rycinami)

⁸ Respondentom udostępniono także formularze ankietowe w wersji elektronicznej poprzez specjalnie do tego celu przygotowaną stronę internetową.

⁹ Różnorodność relacji między określoną jednostką miejską a jej otoczeniem jest zawsze determinowana przyjmowaniem różnych form zależności. Stąd też, w literaturze nie znajdujemy uniwersalnych metod badawczych dotyczących badania roli miast w rozwoju regionów. Oznacza to, iż spór dotyczy już nierzadko samego wyboru najbardziej właściwych (odpowiednich) metod badawczych mających opisywać relacje między danym miastem a jego zapleczem regionalnym [Kielczewska Zaleska 1969; Szymańska 2009].

w postaci kartodiagramów oraz w szczególności kartogramów, tj. map tematycznych przedstawiających przeciętną intensywność zjawisk w przestrzeni [Wrona 2004].

Metodykę badań omówiono szerzej w rozdziale 3. rozprawy.

Układ pracy

Dysertacja obejmuje wstęp, pięć rozdziałów podporządkowanych ww. celom, hipotezom i częściom pracy oraz zakończenie. Pierwsze trzy rozdziały mają charakter teoretyczny, czwarty empiryczny, natomiast piąty ma stanowić dopełnienie wcześniejszych rozważań. Praca kończy się aneksem.

W rozdziale pierwszym przedstawiono teoretyczną analizę oraz systematyzację zagadnienia miasta i regionu w dobie uwarunkowań gospodarki globalnej, z wyraźnym ukierunkowaniem na problem badawczy, tj. rolę miasta w rozwoju regionu. W tym kontekście zaprezentowano problematykę wpływu metropolii na region (stosunkowo szeroko opisywaną w literaturze) oraz przeprowadzono analizę, ściśle korespondującą z przedmiotem badań, zagadnienia średnich i małych miast w rozwoju regionu. Omówiono także problemy delimitacji stref wpływów miast. Wskazano również na główne koncepcje teoretyczne dotyczące ośrodków wzrostu (s. 16-62).

W rozdziale drugim przedstawiono charakterystykę polityki spójności Unii Europejskiej, z uwzględnieniem opisu historycznego jej ewolucji od początków integracji europejskiej, jako szczególnego instrumentu kształtowania rozwoju regionalnego. Pozwoliło to na zaprezentowanie toczącej się debaty nad nowym kształtem polityki kohezji, z coraz większym ukierunkowaniem na rozwój regionów poprzez ośrodki wzrostu (terytorialny wymiar spójności). Teoretyczna analiza ww. zagadnień stała się podstawą do „zbudowania” modelu opisującego rolę średniej wielkości miasta w rozwoju regionu przy uwzględnieniu polityki spójności Unii Europejskiej (s. 63-101).

W rozdziale trzecim, o czym wspomniano już wcześniej, dokładnie scharakteryzowano metodykę podjętych badań w zakresie wpływu miasta na region, przybliżając metody badawcze zastosowane w pracy. Omówiono tu również wszystkie inne teoretyczno-praktyczne kwestie związane z podjętym badaniem (s. 102-117).

Rozdział czwarty traktuje o empirycznych badaniach dotyczących roli Gorzowa Wielkopolskiego w rozwoju „aglomeracji gorzowskiej”. Zasadniczym celem tego rozdziału był bowiem opis oraz analiza związków ekonomicznych i społecznych między miastem a jego zapleczem regionalnym w oparciu o przeprowadzone badania. Zawarto tu także syntetyczną charakterystykę funkcji Gorzowa Wielkopolskiego (s. 118-162).

Rozdział piąty zawiera przegląd podstawowych, funkcjonujących obecnie oraz odnoszących się do Gorzowa Wielkopolskiego i jego otoczenia regionalnego, dokumentów rozwojowych – odpowiednio na szczeblu krajowym, makroregionalnym, regionalnym i lokalnym. Syntetyczna analiza tych dokumentów ma charakter uzupełniający wobec dociekań naukowych będących przedmiotem niniejszej pracy (s. 163-168).

Zakończenie przekrojowo podsumowuje treść rozprawy w odniesieniu do wskazanych w niej celów oraz sformułowanych hipotez badawczych. Podkreśla także główne ograniczenia podjętej analizy (zwłaszcza kwestia wielkości próby badawczej), nawiązuje do istniejących badań oraz artykułuje konieczność dalszych, pogłębionych studiów z zakresu miast średnich przy uwzględnieniu konkretnych kontekstów osadniczych tych miast. Ponadto, w oparciu o wcześniejszą analizę literatury przedmiotu, przeprowadzone badania oraz spostrzeżenia wynikające z przeglądu już istniejących dokumentów rozwojowych – realizuje również ostatni, praktyczny cel rozprawy poprzez wskazanie najważniejszych zaleceń o charakterze uzupełniającym, ważnych dla władz lokalnych przy „budowaniu” przyszłych, strategicznych osi rozwoju Gorzowa Wielkopolskiego, w szerszym kontekście jego otoczenia regionalnego (s. 169-176).

Aneks składa się z trzech części, w których zawarto odpowiednio: szczegółowe określenie próby badawczej; wzory kwestionariuszy ankietowych skierowanych do przedsiębiorstw i gmin „aglomeracji gorzowskiej” oraz pewne, niewykorzystane w tej pracy informacje (kwestie nieistotne z punktu widzenia podjętego problemu badawczego), pozyskane dodatkowo w toku badań ankietowych na rzecz Urzędu Miasta Gorzowa Wielkopolskiego (s. 211-244).

Wnioski z badań empirycznych

Podjęta próba przybliżenia relacji społeczno-ekonomicznych pomiędzy miastem a jego otoczeniem regionalnym, realizująca cel poznawczy nr 4 niniejszej rozprawy, służyła empirycznej weryfikacji dwóch hipotez badawczych, sformułowanych w kontekście wcześniejszej analizy literatury przedmiotu (dyskusji nad rolą miast w rozwoju regionów), przy czym możliwość empirycznego rozpatrywania hipotezy 2. odnoszącej się do silniejszego oddziaływania średniej wielkości miasta w sferze społecznej aniżeli ekonomicznej jest warunkowana przyjęciem najpierw generalnego założenia stanowiącego podstawę zdefiniowania hipotezy 1.: „miasto o średnim potencjale rozwoju społeczno-gospodarczego stanowi centrum rozwoju regionalnego układu ekonomicznego i społecznego wpływając na rozwój tego układu”. O ile w trakcie dociekań naukowych

w dużej mierze udało się potwierdzić hipotezę nr 1 wykazując wpływ Gorzowa Wielkopolskiego na otoczenie regionalne, a tym samym określić także – zróżnicowaną w zależności od rozpatrywanego aspektu tego wpływu – rolę miasta w rozwoju regionu, o tyle uzyskane wyniki nie pozwoliły jednoznacznie potwierdzić hipotezy nr 2. Na podstawie przeprowadzonych badań skonkretyzowano bowiem następujące wnioski:

- Gorzów Wielkopolski skupia blisko połowę ogółu podmiotów gospodarczych funkcjonujących w „aglomeracji gorzowskiej” (przeważnie usługowych mikroprzedsiębiorstw o niskim udziale kapitału zagranicznego), ale tylko pośrednio determinuje rozmieszczenie (nasycenie) podmiotów w swoim zapleczu; istotna jest również waga danego ośrodka gminnego w lokalnym/regionalnym systemie osadniczym oraz jego dostępność komunikacyjna, także względem ww. miasta centralnego,
- w badanym układzie miasto-region procesy dekoncentracji działalności gospodarczej występują w ograniczonym zakresie i tym samym w ograniczonym stopniu wpływają na rozwój otoczenia regionalnego:
 - nieliczne przedsiębiorstwa-centrale występują przede wszystkim w mieście, a obszar aglomeracji ma dla nich pewne znaczenie w kontekście lokalizacji filii, co potwierdzają także lokalne samorządy; jednocześnie przedsiębiorstwa nie planują otwierania nowych oddziałów w przyszłości,
 - migracja przedsiębiorstw dokonuje się zwłaszcza w obrębie poszczególnych jednostek terytorialnych (miasta, gmin), niewielki jest natomiast ruch przedsiębiorstw między miastem a jego zapleczem regionalnym, który wyraża się przede wszystkim odpływem przedsiębiorstw z miasta do tego zaplecza (ruch jednokierunkowy), brak jest jednocześnie przyciągania przez miasto nowych podmiotów gospodarczych „z zewnątrz” aglomeracji; zarówno samorządy jak i przedsiębiorstwa wskazują, iż zjawisko relokacji podmiotów gospodarczych (także relokacji planowanej) nie jest powszechne i nie ulegało istotnym zmianom w ciągu ostatnich lat,
- lokalne przedsiębiorstwa posiadają ustabilizowane rynki dostawców i odbiorców, które charakteryzują się jednak nierównomiernym zasięgiem:
 - w przypadku rynku zaopatrzenia powiązania handlowe w układzie miasto-region mają mniejsze znaczenie niż inne powiązania przestrzenne na tym rynku, jednocześnie są one ważniejsze dla przedsiębiorstw funkcjonujących

w zapleczu regionalnym miasta, co może świadczyć o oddziaływaniu Gorzowa Wielkopolskiego na region; generalnie główne zaplecze handlowe odpowiada miejscu lokalizacji danego podmiotu i umożliwia prawdopodobnie zaopatrzenie w najbardziej niezbędne i podstawowe czynniki produkcji, zaawansowane i wyspecjalizowane czynniki produkcji pozyskiwane są natomiast poza obszarem „aglomeracji gorzowskiej”, najpewniej w dużych ośrodkach miejskich,

- w przypadku rynku zbytu powiązania miasto-region są stosunkowo silne w porównaniu z rynkiem zaopatrzenia i są ważniejsze (tym razem) dla przedsiębiorstw gorzowskich, co, jak się wydaje, potwierdza występowanie zależności w zakresie przepływu dóbr i usług między oboma rynkami w badanym układzie miasto-region, a tym samym świadczy (ponownie) o wpływie Gorzowa Wielkopolskiego na otoczenie; najważniejszym odbiorcą wytworzonych dóbr i usług, podobnie jak miało to miejsce w przypadku rynku zaopatrzenia, są jednak przedsiębiorstwa odpowiadające miejscu lokalizacji danego podmiotu, istotni są również odbiorcy spoza obszaru aglomeracji,
- przedsiębiorstwa funkcjonujące w obrębie poszczególnych podstref K-SSSE to podmioty o odmiennym profilu działalności, wielkości, formie prawnej i strukturze kapitałowej w porównaniu do pozostałych przedsiębiorstw aglomeracji, których wiek oraz lokalizacja jest w głównej mierze determinowana preferencjami strefy ekonomicznej; przedsiębiorstwa te nie tworzą terytorialnych sieci powiązań organizacyjnych „wewnątrz” aglomeracji mogących umacniać wzajemne relacje między miastem a jego zapleczem regionalnym – zarówno centrale jak i filie w przypadku podmiotów wielozakładowych zlokalizowane są zawsze poza obszarem „aglomeracji gorzowskiej”; również migracja tych przedsiębiorstw dokonuje się w każdym przypadku spoza obszaru aglomeracji, a ich powiązania handlowe z lokalnymi rynkami są względnie słabe, jako że podmioty te nastawione są przede wszystkim na obsługę „rynków zewnętrznych” – oznacza to, iż wpływ Gorzowa Wielkopolskiego na rozwój otoczenia regionalnego występował tu tylko w okresie tworzenia specjalnej strefy ekonomicznej,
- w badanym układzie miasto-region niemal połowa wszystkich miejsc pracy znajduje się w mieście centralnym, jednakże są one obsługiwane w znacznej mierze

przez mieszkańców Gorzowa Wielkopolskiego, a dojazdy do pracy z pozostałych gmin aglomeracji nie stanowią – z punktu widzenia miasta – najważniejszej pozycji w ogólnym bilansie pracujących,

- we wszystkich przypadkach dojazdów dominują zdecydowanie przepływy ludności do miasta centralnego i to te dojazdy – wyrażające wpływ Gorzowa Wielkopolskiego na jego zaplecze – uważane są przez wszystkie gminy aglomeracji za najistotniejsze (o największej wadze) dla ich rozwoju:
 - dojazdy do Gorzowa Wielkopolskiego posiadają generalnie tendencję wzrostową, natomiast różnią się między sobą natężeniem oraz rozkładem przestrzennym – i tak: największym natężeniem i zasięgiem cechują się dojazdy w celach zakupu określonych dóbr i usług (dynamiczny rozwój funkcji handlowych miasta) oraz w celach medycznych (funkcje związane z zabezpieczeniem medycznym regionu), równie istotne z punktu widzenia gmin (choć, jak zaznaczono to wyżej, relatywnie mniej istotne z punktu widzenia ogólnego bilansu pracujących w mieście) są dojazdy do pracy, które koncentrują się zwłaszcza w promieniu do około 30 km od miasta centralnego oraz podobne co do rozkładu przestrzennego – dojazdy do szkół na poziomie średnim; dojazdy na uczelnie cechują się mniejszym skupieniem przestrzennym; najmniej oczywista pozostaje rola Gorzowa Wielkopolskiego jako ośrodka kultury oraz ośrodka sportowo-rekreacyjnego,
 - dojazdy mieszkańców Gorzowa Wielkopolskiego w kierunku zaplecza regionalnego odnotowywane są przez mniejszą liczbę gmin, a opinie tych gmin co do poszczególnych celów dojazdów są o wiele bardziej zróżnicowane i przestrzennie niejednoznaczne – niemniej, w tym przypadku najczęściej wskazywano dojazdy związane ze sportem i przede wszystkim rekreacją (wypoczynkiem), które jako jedyne obejmują niemal cały obszar aglomeracji i mają tendencję wzrostową, co potwierdzają również częściowo odpowiedzi gmin odnoszące się do powstających na ich obszarze obiektów budowlanych; stosunkowo często wskazywano tu także dojazdy do pracy – wykazujące się większym skupieniem przestrzennym wokół miasta centralnego, natomiast pozostałe cele dojazdów nie odgrywają w istocie większej roli w kontekście analizowanych relacji miasto-region,

- w badanym układzie miasto-region dominują migracje stałe w kierunku zaplecza regionalnego, które – dość mocno skoncentrowane przestrzennie (tj. w zasięgu do około 20 km) oraz cechujące się jednocześnie tendencją wzrostową – w sposób szczególny odzwierciedlają oddziaływanie Gorzowa Wielkopolskiego na otoczenie (proces suburbanizacji), z kolei dla ruchów migracyjnych w kierunku Gorzowa Wielkopolskiego charakterystyczny jest brak prawidłowości w rozkładzie przestrzennym oraz słabsze natężenie, co świadczyć może o ograniczonej zdolności badanego ośrodka do przyciągania nowych mieszkańców (podobnie jak miało to miejsce w przypadku relokacji przedsiębiorstw),
- gminy, niezależnie od swojego położenia względem miasta centralnego, w większości przypadków wyrażają się pozytywnie o współpracy z Gorzowem Wielkopolskim oraz potwierdzają wiodącą rolę miasta w kreowaniu rozwoju zaplecza regionalnego; ponadto zdaniem samorządów poszczególne kierunki współpracy, pomimo iż wymagają strategicznej koordynacji, mogą stanowić ważny punkt wyjścia do realizacji szeregu przedsięwzięć uwarunkowanych regionalnie, które będą przyczyniać się do wzmocnienia wzajemnych, złożonych powiązań ekonomicznych i społecznych z ośrodkiem centralnym, a w konsekwencji także – do wzrostu konkurencyjności całej „aglomeracji gorzowskiej”.

Syntetyzując poszczególne wnioski z badań empirycznych podkreślić należy, iż rola Gorzowa Wielkopolskiego w rozwoju „aglomeracji gorzowskiej” przejawia się w:

- wiodącym znaczeniu miasta w kontekście koncentracji podmiotów gospodarczych funkcjonujących w „aglomeracji gorzowskiej”,
- lokalizowaniu filii (nielicznych) podmiotów wielozakładowych w zapleczu regionalnym miasta,
- występujących w ograniczonym zakresie ruchach relokacyjnych przedsiębiorstw w kierunku zaplecza regionalnego,
- silniejszych powiązaniach handlowych miasto-region na rynku zbytu niż na rynku zaopatrzenia,
- wiodącym znaczeniu miasta w kontekście koncentracji miejsc pracy,
- dojazdach (zwłaszcza) mieszkańców gmin aglomeracji do miasta centralnego dokonywanych w różnych celach, które są dla tych gmin szczególnie istotne,
- ruchach migracyjnych o charakterze definitywnym w szczególności z miasta do zaplecza regionalnego (proces suburbanizacji) oraz

- wiodącym znaczeniu miasta, które, według gmin aglomeracji, powinno inicjować i realizować wspólne przedsięwzięcia uwarunkowane regionalnie przyczyniające się do „budowania” silnych powiązań ekonomicznych i społecznych w układzie miasto-region.

Wskazania dla władz lokalnych (wartość aplikacyjna pracy)

Nawiązując do ostatniego, praktycznego celu dysertacji (nr 5), wskazano również na pewne, najważniejsze implikacje dla praktyki wynikające z analizy, podjętego w ramach niniejszej pracy, problemu badawczego. W związku z powyższym, w celu realizacji skuteczniejszej polityki rozwoju w badanym układzie miasto-region zaproponowano następujące zalecenia dla władz lokalnych Gorzowa Wielkopolskiego, ośrodka centralnego badanego układu:

- konieczność wytworzenia, w oparciu o zarządzanie wieloszczeblowe, silnej „kultury współpracy regionalnej”, znacznie wykraczającej poza „sztywne ramy” instrumentarium polityki spójności, a tym samym w konsekwencji – potrzeba stworzenia zintegrowanej strategii rozwoju społeczno-gospodarczego „aglomeracji gorzowskiej” wpisującej się w system programowania rozwoju, która powinna:
 - powstać niezależnie od obecnej, wadliwej sytuacji prawnej w tym zakresie,
 - uznawać wiodącą rolę Gorzowa Wielkopolskiego w kreowaniu ww. rozwoju, z poszanowaniem funkcji pełnionych przez ośrodki niższego rzędu,
 - różnicować lokalną/regionalną strukturę gospodarczą oraz
 - hamować niekorzystne – z punktu widzenia rozpatrywanego układu miasto-region – tendencje migracyjne ludności, zarówno w ujęciu wewnątrzregionalnym jak i międzyregionalnym,poprzez obligatoryjną implementację jej wytycznych do lokalnych strategii poszczególnych jednostek terytorialnych w celu zapewnienia spójności realizowanych działań (strategicznej koordynacji kierunków współpracy), także w obrębie funkcjonującego w tych jednostkach (uchwalanego przez te jednostki) prawa miejscowego,
- z powyższego: konieczność dywersyfikacji struktury gospodarczej „aglomeracji gorzowskiej” w szczególności poprzez działania wspierające rozwój – w kontekście dominujących mikroprzedsiębiorstw – małych i średnich przedsiębiorstw, zwłaszcza przemysłowych, o większym udziale kapitału

zagranicznego, z potrzebą jednakże ich silnego związania z lokalnymi rynkami zaopatrzenia i zbytu w celu wytworzenia, poprawy jakości, jak także lepszego wykorzystania już istniejącego potencjału społeczno-gospodarczego miasta oraz zaplecza regionalnego, w tym również „budowania” terytorialnych sieci zależności organizacyjnych,

- potrzeba, z jednej strony, większego „włączenia” w lokalny obieg gospodarczy przedsiębiorstw już działających w obrębie Kostrzyńsko-Słubickiej Specjalnej Strefy Ekonomicznej, a z drugiej także – w przypadku nowo lokalizowanych w tej strefie podmiotów gospodarczych – konieczność kreowania silnych powiązań z lokalnymi rynkami w celu uniknięcia „efektu wyalienowania gospodarczego” takich podmiotów oraz
- potrzeba poprawy przestrzennej dostępności transportowej (czy szerzej: komunikacyjnej) względem miasta centralnego, w szczególności w odniesieniu do, znajdujących się poza głównymi szlakami komunikacji drogowej i kolejowej, gmin wiejskich zaplecza.

Bibliografia

- Adam B., 2006, *Medium-Sized Cities in Urban Regions*, European Planning Studies, Vol. 14(4), s. 547-555.
- Babbie E., 2009, *Podstawy badań społecznych*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Barca F., 2009, *An Agenda for a Reformed Cohesion Policy. A Place-Based Approach to Meeting European Union Challenges and Expectations. Independent Report*, Brussels.
- Biderman E., 1978, *Regionotwórcza rola miast. Próba ujęcia systemowego*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, Poznań.
- Bobowski S., 2011, *Ewolucja polityki spójności Unii Europejskiej w perspektywie 2014-2020*, w: Klamut M. (red.), *Ekonomia*, nr 4(16), Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu, Wrocław, s. 29-40.
- Castells M., 1989, *The Informational City: Information Technology, Economic Restructuring, and the Urban-Regional Process*, Blackwell Publishers, Oxford & Cambridge.
- Castells M., 2008, *Wiek informacji: ekonomia, społeczeństwo i kultura. Tom 1. Społeczeństwo sieci*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Czornik M., 2014, *Znaczenie miast powiatowych w pobudzaniu rozwoju mniejszych jednostek terytorialnych*, *Studia Miejskie*, nr 13, s. 97-106.
- ESPON, 2006, *ESPON 1.4.1: The Role of Small and Medium-Sized Towns (SMESTO) Final Report*, ESPON, Luxembourg.
- ESPON, 2010, *FOCI: Future Orientations for Cities. Applied Research 2013/1/1. Final Report*, ESPON, Luxembourg.
- ESPON, 2012, *SGPTD: Second Tier Cities and Territorial Development in Europe: Performance, Policies and Prospects. Applied Research 2013/1/11. Final Report*, ESPON, Luxembourg.
- ESPON, 2014, *TOWN: Small and Medium-Sized Towns in Their Functional Territorial Context. Applied Research 2013/1/23. Draft Final Report*, ESPON, Luxembourg.

- Gaczek M. W., 2011, *Aglomeracja a rozwój regionu*, w: Harańczyk A. (red.), *Perspektywy rozwoju regionalnego Polski w okresie programowania po 2013 r.*, Tom CXL, Wydawnictwo KPZK PAN, Warszawa, s. 209-222.
- Gorzela G., Smętkowski M., 2005, *Metropolia i jej region w gospodarce informacyjnej*, Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, Warszawa.
- Gorzela G., 2008, *Miasto jako przedmiot badań ekonomii*, w: Jałowiecki B. (red.), *Miasto jako przedmiot badań naukowych w początkach XXI wieku*, Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, Warszawa, s. 89-104.
- Heffner K., 2008, *Zmiana roli i kierunków rozwoju małych miast w strefach metropolitalnych*, Biuletyn KPZK PAN, nr 238, Warszawa, s. 6-23.
- Jałowiecki B., 2008, *Wspólne i odrębne płaszczyzny badań nad miastem*, w: Jałowiecki B. (red.), *Miasto jako przedmiot badań naukowych w początkach XXI wieku*, Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, Warszawa, s. 193-205.
- Katayama K., Kidokoro T., Murayama A., Shima N., 2008, *New Directions in Urban Regeneration and the Governance of City Regions*, w: Kidokoro T., Harata N., Subanu P. L., Jessen J., Motte A., Seltzer P. E. (eds.), *Sustainable City Regions: Space, Place and Governance*, Springer Press, Japan, s. 3-21.
- Keating M., 2008, *Governing Cities and Regions: Territorial Restructuring in a Global Age*, w: Scott J. A. (ed.), *Global City-Regions. Trends, Theory, Policy*, Oxford University Press, New York, s. 371-390.
- Kielczewska Zaleska M., 1969, *Geografia osadnictwa. Zarys problematyki*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa.
- Klimczak P., Tarkowski M., Wojnicka E., 2005, *Przestrzenne i regionalne zróżnicowania ośrodków wzrostu. Polaryzacja a wyrównywanie szans rozwojowych. Przesłanki dla kształtowania polityki regionalnej państwa. Ekspertyza dla Ministerstwa Gospodarki i Pracy*, Gdynia/Rzeszów.
- Komisja Europejska, 2006, *Polityka spójności i miasta. Rola miast i aglomeracji w odniesieniu do wzrostu i zatrudnienia w regionach. Komunikat Komisji do Rady i Parlamentu Europejskiego KOM (2006) 385 wersja ostateczna*, Bruksela.
- Komisja Europejska, 2011, *Miasta przyszłości. Wyzwania, wizje, perspektywy*, Bruksela.
- Komisja Europejska, 2014, *Miejski wymiar polityki UE – kluczowe elementy agendy miejskiej UE. Komunikat Komisji do Parlamentu Europejskiego, Rady, Europejskiego Komitetu Społeczno Ekonomicznego i Komitetu Regionów COM (2014) 490 Final*, Bruksela.
- Korcelli-Olejniczak, 2012, *Region metropolitalny. Pojęcie. Struktura przestrzenna. Dynamika*, Prace Geograficzne IGiPZ PAN, nr 235.
- Kozłowski S., Marszał T., 2008, *Małe miasta w obszarze metropolitalnym Łodzi*, Biuletyn KPZK PAN, nr 238, Warszawa, s. 133-147.
- Kudłacz M., 2009, *Wpływ metropolii na rozwój regionów w Polsce*, praca doktorska, Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie, Kraków, [maszynopis niepublikowany].
- Kunzmann R. K., 2009, *Medium-Sized Towns, Strategic Planning and Creative Governance in the South Baltic Arc*, w: 2009 IUFVA Conference: Mid-Size Cities in the Knowledge Economy, June 13-17, Bologna, http://www.visible-cities.net/documents/KRK_MediumSized_Cities.pdf [dostęp: 4.10.2014].
- Markowski T., Marszał T., 2006, *Metropolie. Obszary metropolitalne. Metropolizacja. Problemy i pojęcia podstawowe*, Wydawnictwo KPZK PAN, Warszawa.
- MIR, 2014, *Programowanie perspektywy finansowej 2014-2020. Umowa partnerstwa*, Warszawa.
- MIR, 2015, *Krajowa Polityka Miejska 2023*, Warszawa.
- Miszczak K., 2012, *Dylematy rozwoju regionu ekonomicznego w świetle wyzwań XXI wieku*, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu, Wrocław.
- MRR, 2010, *Krajowa Strategia Rozwoju Regionalnego 2010-2020: Regiony, Miasta, Obszary wiejskie*, Warszawa.
- MRR, 2011, *Koncepcja Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030*, Warszawa.

- Nowicka P., 2011, *Subregionalne bieguny w badaniach ankietowych*, w: Dziemianowicz W., Szlachta J., Szmigiel-Rawska K. (red.), *Subregionalne bieguny wzrostu w Polsce*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa, s. 93-107.
- Parlament Europejski, 2011, *Ekspertyza porównawcza wizji i możliwości w zakresie polityki spójności po 2013 r.*, Bruksela.
- Parysek J. J., 2010, *Rozwój miast a polityka miejska w Polsce po 1989 roku*, w: Ciok S., Migoń P. (red.), *Przekształcenia struktur regionalnych. Aspekty społeczne, ekonomiczne i przyrodnicze*, Wydawnictwo Instytutu Geografii i Rozwoju Regionalnego Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław, s. 117-131.
- Parysek J. J., 2013, *Polityka miejska i współczesne problemy funkcjonowania i rozwoju miast polskich*, w: Gaczek M. W. (red.), *Dynamika, cele i polityka zintegrowanego rozwoju regionów. Aspekty teoretyczne i zarządzanie w przestrzeni*, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań, s. 79-93.
- Pastuszka S., 2012, *Polityka regionalna Unii Europejskiej – cele, narzędzia, efekty*, Wydawnictwo Difin, Warszawa.
- Pięta-Kanurska M., 2010, *Oddziaływanie metropolii na region*, w: Słupińska M. (red.), *Innowacyjna metropolia, konkurencyjny region*, Folia Oeconomica, nr 246, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź, s. 23-34.
- Raczyk A., 2010, *Zróżnicowania wewnątrzregionalne w Polsce a polityka spójności – ujęcie dynamiczne*, w: Klamut M., Szostak E. (red.), *Jaka polityka spójności po roku 2013?*, Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu, nr 95, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu, Wrocław, s. 52-65.
- Runge A., 2012, *Metodologiczne problemy badania miast średnich w Polsce*, Prace Geograficzne IGiGP UJ, nr 129, s. 83-101.
- Rydz E. (red.), 2006, *Rola małych miast w rozwoju obszarów wiejskich*, Studia Obszarów Wiejskich. Tom XI, Wydawnictwo „Bernardinum”, Warszawa.
- Sassen S., 1991, *The Global City. New York, London, Tokyo*, Princeton University Press, Princeton.
- Sassen S., 2000, *Cities in a World Economy*, Second Edition, Pine Forge Press, London.
- Sassen S., 2007, *Globalizacja. Eseje o nowej mobilności ludzi i pieniędzy*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.
- Silverman D., 2009, *Prowadzenie badań jakościowych*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Sobala-Gwosdz A., 2005, *Ośrodki wzrostu i obszary stagnacji w województwie podkarpackim*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.
- Sobczyk M., 2000, *Statystyka. Podstawy teoretyczne: przykłady-zadania*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin.
- Steczkowski J., 1995, *Metoda reprezentacyjna w badaniach zjawisk ekonomiczno-społecznych*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa-Kraków.
- Strzelecki Z., 2008, *Polityka regionalna*, w: Strzelecki Z. (red.), *Gospodarka regionalna i lokalna*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa, s. 78-120.
- Szlachta J., 2012, *Strategia Europa 2020 a europejska polityka spójności po 2013 roku*, w: Stacewicz J. (red.), *Pomiędzy polityką stabilizacyjną a polityką rozwoju*, Prace i Materiały Instytutu Rozwoju Gospodarczego SGH, nr 88, Oficyna Wydawnicza SGH, Warszawa, s. 231-253.
- Szymańska D., 2009, *Geografia osadnictwa*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Śleszyński P., 2012, *Delimitacja Miejskich Obszarów Funkcjonalnych stolic województw. Ekspertyza wykonana dla Ministerstwa Rozwoju Regionalnego*, Warszawa.
- Tosics I., 2007, *City-Regions in Europe: The Potentials and The Realities*, The Town Planning Review, Vol. 78(6), s. 775-795.
- Traktat z Lizbony zmieniający Traktat o Unii Europejskiej i Traktat ustanawiający Wspólnotę Europejską z dnia 13 grudnia 2007 r., Dz. U. UE Seria C 306/01.
- Wrona J., 2004, *Podstawowe metody kartografii społeczno-gospodarczej*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Krakowie, Kraków.